

УДК 904 (477:282.247.314): 314.74 “04/06”

**МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ СЛОВ'ЯН V–VII СТ. У ВЕРХНЬОМУ,
СЕРЕДНЬОМУ ПОДНІСТЕР'І ТА ВЕРХНЬОМУ ПОПРУТТІ
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ СТАЦІОНАРНИХ І РОЗВІДКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ)**

А. М. Филипчук

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000*

Висвітлено загальновідомі погляди щодо локалізації прабатьківщини слов'ян. З нових теоретико-методичних позицій проаналізовано стан археологічної джерельної бази, сформованої на основі стаціонарно досліджених пам'яток V–VII ст. н.е. у Верхньому, Середньому Подністер'ї і Верхньому Попрутті у другій половині XX ст. та за результатами розвідкових робіт, зокрема, вздовж узбережжя р. Золота Липа протягом 2004–2006 рр. Здійснено спробу розгляду окремих аспектів проживання та переселення слов'ян в згаданому регіоні протягом V–VII ст.

Ключові слова: поселення, Рашків, Кодин, Теремці, Яргорів, прабатьківщина слов'ян, територія перед розселенням, міграційний процес.

На сучасному етапі розвитку слов'янської археології, як і археологічної науки взагалі, важливим завданням є застосування нових підходів до вирішення тих чи інших проблем. Традиційні польові та камеральні методи досліджень, за допомогою яких формувалася джерельна база в попередні часи вже не зовсім відповідають вимогам сьогодення. Удосконалення традиційних і введення нових підходів на компілятивному та експлікативному рівнях наукового пошуку суттєво збагачують джерельну базу, що в свою чергу дозволяє не лише доповнювати уже вирішені питання, проблеми тощо, але й ставити та висвітлювати нові.

Найважливішими проблемами в історії ранніх слов'ян були і продовжують залишатися місцезнаходження їхньої прабатьківщини та шляхи розселення. Як правило, на основі археологічних, писемних, лінгвістичних та інших джерел спочатку виокремлювався регіон прабатьківщини, а після накреслювалися шляхи міграції в тому чи іншому напрямку, тобто згадані проблеми вирішувалися в порядку їхньої постановки. На нашу думку, такий підхід має чимало слабких місць. *По-перше*, прабатьківщина слов'ян розглядається як “висхідний” момент у розв'язанні цієї двоєдиної проблеми. Проте, залежно від поглядів дослідників, їхньої приналежності до тих чи інших шкіл, помітного підтексту і т. п., “висхідний” момент співставляється з ареалами різних археологічних культур, тому й характеризується відповідними просторово-часовими орієнтирами. Археологічні культури часто мають розпливчасті геохронологічні рамки і до того ж розглядаються в статично, не враховуючи видозміни матеріальної культури, істинних етнокультурних впливів.

По-друге, дослідники часто оперують так званими “етнокультурними критеріями” щодо виокремлення археологічних культур, які досить часто є похідними, слабо окресленими та аморфними. В кінцевому результаті застосування такого методу спричиняє дискусії стосовно етнічної належності тих чи інших культур аж до другої половини першого тисячоліття нашої ери, коли слов’янська інтерпретація старожитностей типу Праги–Корчака та Пеньківки не викликає сумнівів. *По-третьє*, сформовані джерела мають суб’єктивний характер і відповідають рівневі методики польових та камеральних робіт, а тому, як правило, не завжди віддзеркалюють ті реалії, що мали місце в історії слов’ян протягом римської та ранньосередньовічної епох. *По-четверте*, загальна картина в часи заселення конкретного регіону, руху через нього переселенців, у зв’язку із неповним, а то й фрагментарним рівнем дослідження на предмет наявності пам’яток тієї чи іншої епохи, мабуть, є ще далекою від об’єктивної реальності. Виходячи з цього, слід визнати, що вирішення питання прабатьківщини та шляхів розселення слов’ян. в першу чергу, залежить від теоретико-методичних настанов та моделювань, які творять кістяк будь-якої концепції. Такими, на наш погляд, є витримані часом і неодноразово схвалені розробки французького теоретика, та все ж, в першу чергу, практика, Ж.-К. Гардена, суть яких, насамперед, полягає у висвітленні логічної структури компіляційних та інтерпретаційних побудов [13]. Саме під цим кутом зору спробуємо розглянути й загальновідомі концепції походження прабатьківщини слов’ян. Не вдаючись до детальної характеристики навіть основних позицій літератури стосовно давніх міграцій слов’ян та їхньої прабатьківщини (*ми переконані, що на сьогодні є така кількість якісних історіографічних праць, яка на сучасному рівні розвитку археології повністю задовольняє славістичну науку*) зауважимо лише на деяких, на наш погляд, найголовніших моментах, необхідних під час висвітлення означеної проблеми.

Так, незважаючи на чималу кількість розробок, де висвітлено, зокрема й, переселення слов’ян, поза полем зору дослідників практично завжди залишалося питання сутності міграційного процесу. На наше переконання, від розуміння цього залежить об’єктивність вирішення багатьох спірних питань історії ранніх слов’ян. У цьому і полягає актуальність дослідження даної проблеми. Не буде дискусійним зазначити, що навіть побіжне ознайомлення з усіма концепціями територій проживання найдавніших слов’ян*, висвітлює такі найширші їх просторові рамки, як межиріччя Ельби та Дніпра. Залежно від того, якими археологічними даними оперували дослідники, а саме, яку культуру вони вважали за найдавнішу слов’янську, географічні орієнтири звужували та зміщували локалізацію прабатьківщини між вказаними ріками визначаючи при цьому й конкретний час її існування. Теоретико-методичний рівень досліджень та відповідна джерельна база дозволили нашим попередникам та сучасникам виділити такі концепції, як ельбо-дніпровську, одеро-дніпровську, вісло-

---

* До уваги бралися розробки, які не суперечать науковим фактам, логіці теоретико-методичних механізмів дослідження, у тій чи іншій мірі є визнаними, та мають право на існування, як наукові припущення, версії, гіпотези, теорії, концепції тощо.

одерську, західно бузько-середньодніпровську та ін. [15. С. 13–60]. Свої погляди дослідники підкріплювали зазвичай лінгвістичними даними. Разом з тим, треба наголосити, що археологи та історики, не володіючи лінгвістичною методикою дослідження та інтерпретації, залучають дані такого характеру для своїх робіт *полідисциплінарним* шляхом. Відсутність *інтердисциплінарного* підходу має негативні наслідки [6], адже, наприклад, дослідницькі роботи з археологічними та лінгвістичними, чи іншими даними, відтак виглядають, як просте пристосуванням одних до других та навпаки, залежно від потреб дослідників. Так, якщо докази лінгвістів у бік слов'янської належності тих чи інших слів, вироблення схем розвитку мов, загалом не слід вважати дискусійними, то загальновідомо, що у питанні про датування певних лінгвістичних даних одностайної думки може й не бути. Тому, знову ж таки, підкреслимо, що на сьогодні, поки що не розроблені конкретні механізми інтерпретацій на рівні виходу археологічних даних із експлікативної частини дослідницького процесу, та залучення інформації інших наук (в т. ч. мовознавчої), що зв'язує дослідників значною мірою стосовно об'єктивного вирішення тих чи інших питань. Іншим, визначальним моментом, який на наш погляд, слід з'ясувати є проблема смислового змісту та упорядкування дефініцій, котрі вживаються, у тому числі під час вивчення міграцій. Навіть таке питання, як поняття *прабатьківщини* не є до кінця з'ясованим. На наше переконання, тут слід чітко визначити кілька наступних положень.

По-перше, виходячи із аналізу доступних для нас джерел та літератури, яка висвітлює найрізноманітніші погляди дослідників, слід зробити висновок, що так звана “прабатьківщина слов'ян” є поняттям, яке розвивається у динаміці, тому не може вживатися у статичній формі для позначення динамічних етнокультурних процесів. Більше того, у зв'язку із просторовими та часовими змінами одних археологічних культур іншими, поняття набуде мігруючого, а то й аморфного забарвлення. У цьому контексті слушно буде наголосити на думці лінгвіста О. Трубачова, який на основі даних мовознавства дійшов висновку про зміну слов'янами місць свого проживання [39].

По-друге, з метою впорядкування та систематизації задля уникнення певного роду неточностей, при розгляді історіографічних робіт, необхідно диференціювати вищевказаний термін. Ми вважаємо, що під визначенням “найдавніша прабатьківщина слов'ян”, слід розуміти територію, яка у часі та просторі буде відповідати геохронологічним рамкам, котрі заселяли носії, що залишили по собі певні старожитності, які достовірно можна вважати належними до чистого у більшій чи меншій мірі, окремого слов'янського етносу у найдавнішій можливій його іпостасі. Тобто, археологічні культури, етнічна належність котрих викликає бурхливі дискусії, а особливо ті, що вважаються поліетнічними, не належать одному етносу, на даному етапі розвитку слов'янської археології із поля найдавнішої прабатьківщини відпадають. Адже, йдучи попереднім шляхом, можна вказати навіть ареал індоєвропейських переселенців у Європу, у складі носіїв яких без сумніву були й слов'яни, однак вони не були виокремлені (чи принаймні сучасна наука ще не в стані їх

виділити) серед інших народів. В цьому контексті слід наголосити на ретроспективному та напередвизначеному методах досліджень т. зв. “найдавніших слов’янських культур”. Першим шляхом встановлювалися генетичні схеми етнічної спорідненості (більшою чи меншою мірою) достовірно відомих слов’янських культур зі старожитностями ранішого часу. Другим, наперед визначеним – апіорне декларування слов’янської належності власне найдавніших культур. Наприклад, для вісло-одерської концепції найдавнішої прабатьківщини такий метод полягав у беззастережному ставленні до лужицької культури, як слов’янської [18. С. 6]. Аналогічна ситуація спостерігається також стосовно раніших культур епохи бронзи та енеоліту [18. С. 8, 10; 21; 22; 46. С. 31 та ін.]. Це, знову ж таки, – наслідок аморфності та похідних моментів в оперуванні т. зв. “етнокультурних критеріїв”.

По-третє, терміном “прабатьківщина” (без зазначення про його міграційних зміст), або ж *остання прабатьківщина*, слід позначати територію слов’ян перед їхнім розселенням у V–VII ст. н. е., тобто їхнє останнє місце спільного проживання перед міграційними процесами. Вказаними дефініціями ми будемо оперувати й у нашій статті. На наш погляд, вище викладена інформація є систематизованою задля уникнення певного роду неточностей та простіша під час історіографічного розгляду робіт. При цьому, ще раз наголосимо, що вказана проблема (*проблема прабатьківщини*) є похідною щодо походження слов’янських старожитностей V–VII ст. н. е., тому зазвичай вирішується саме у такій послідовності.

На сьогодні серед дослідників немає одностайної думки стосовно головних аспектів інтерпретацій празько-корчацької, пеньківської, колочинської та дзедзницької ранньосередньовічних культур. Етнічне трактування перших двох типів старожитностей, серед науковців не викликає сумніву, за винятком слухних зауважень І. Русанової, про те, що пам’ятки типу Пеньківки на ранньому етапі їхнього існування власне зі слов’янами пов’язувати не слід [26. С. 85–112.]. Відносно ж витоків ранньосередньовічних празьких та пеньківських старожитностей єдиної думки не існує. Так, позиції дослідників у цьому питанні поділені в основному на три групи. Одна когорта науковців вважає празькі та пеньківські старожитності такими, які сформувалися повністю на основі місцевих культур римського часу – черняхівської та, або пшеворської. Інші вчені диференціюють названі культури на регіони та вже на основі них виводять генетичну лінію до ранніх слов’ян V–VII ст. Третя ж група дослідників вбачає більш правильним підхід, за яким празькі та пеньківські старожитності склалися на основі більш північних по відношенню до черняхівської та східніших до пшеворської культур. Такий “поділ” у розумінні вище згаданих питань найбільш яскраво оформився під час III Міжнародного конгресу археологів-славистів, котрий проходив 7–14 вересня 1975 р. у Братиславі [28]. Ці думки науковців по сьогодні залишаються основними у визначенні напрямків походження ранньослов’янських культур, зазнаючи з часом певної корекції.

Що ж стосується витоків колочинської культури, то зазвичай їх вбачають у київських старожитностях [33. С. 77–78; 49. С. 387–393, 401]. У питанні

етнічної інтерпретації цих старожитностей узгоджених думок не спостерігається. Так, у своїх роботах І. Русанова [26], та В. Сєдов [29] вважали носіїв типу Колочина балтами. В той же час, П. Третьяков [37], Є. Горюнов [14. С. 90–92]), Р. Терпиловський [33. С. 85] та ін. висловили судження про слов'янську належність вказаної культури. Дзедзіцькі старожитності, на думку більшості дослідників, слід пов'язувати зі слов'янами, однак стосовно їх підоснов одностайної думки не існує [5. С. 74; 20]. Розглядаючи версії локалізації територій проживання слов'ян, котрі торкаються теренів Верхнього та Середнього Подністер'я, необхідно зупинитися на актуальній, з позицій сьогодення, “прикарпатській теорії” П. Шафарика. На основі писемних та лінгвістичних джерел вчений дійшов висновку, що прабатьківщина слов'ян розміщувалася на теренах сучасної Галичини, Поділля і Волині, тобто в основному на території Прикарпаття [50]. І хоча, на думку деяких дослідників, ця теорія залишилася мертвою і пережитком ХІХ ст., з погляду інших, зокрема відомого лінгвіста І. Удольфа, який картографував найдавніші слов'янські гідроніми Східної, Середньої та Південної Європи, прабатьківщина повинна знаходитися у Північному Прикарпатті, звідки й почалося розселення слов'ян. Як слушно зауважив В. Баран, “по суті, це лише дещо уточнило теорію П. Шафарика.” [9. С. 53–54]. Висновки І. Удольфа підтримав і німецький археолог К.-В. Штруве, який вважав, що для вирішення проблеми походження і розселення слов'ян, перш за все, треба узгодити археологічні та писемні дані. Такою відліковою точкою є лише пам'ятки VI–VII ст., з території окресленої І. Удольфом [15. С. 77–78]. Досліджуючи старожитності римського та ранньосередньовічного часу Верхнього і Середнього Подністер'я В. Баран, дійшов висновку, що слов'янська культура V–VII ст. формується тут на базі “верхньодністровського варіанту” черняхівської культури, що яскраво простежується при розгляді т. зв. “перехідних пам'яток” [9. С. 55].

Отже, розглядаючи старожитності середини I тисячоліття н. е. на теренах Верхнього, Середнього Подністер'я та Верхнього Попруття, як пам'ятки до вивчення міграційних процесів слов'ян, ми взяли до уваги судження окремих дослідників, про те, що тут могла знаходитися прабатьківщина слов'ян, а також, що місцеві ранньосередньовічні старожитності можуть вести своє походження від тутешніх римського часу. Натомість, спробуймо коротко охарактеризувати джерела до вивчення міграційних процесів середини I тисячоліття н. е. на вказаних теренах, які сформовані на основі як стаціонарних досліджень, так й шляхом розвідок та обстежень. Надзвичайно важливо наголосити, що з плином часу, розвиток теоретико-методологічних позицій, з яких дослідники на основі джерела здійснюють інтерпретацію, пішов далеко вперед, в той час джерельна база, нагромаджена нашими попередниками, відображає тодішні теоретико-методологічні засади та не на всі, поставлені перед нею сучасною наукою питання, може дати відповідь. Це означає, що дослідженнями наших попередників було сформовано таку джерельну базу, яка давала відповіді на тогочасні наукові запити, але користуватися нею зараз без перевірки та удосконалення під кутом нинішніх теорії та методики – означає регресувати в

аспектах методології дослідження, а вона, як відомо, прямим чином впливає на інтерпретацію. Проте, сучасні археологічні дослідження мають теж недоліки. До таких слід віднести в т. ч. практичну відсутність розкопок поселень широкою площею, що часто практикувалося археологами декілька десятиліть тому.

До найважливіших стаціонарно вивчених пам'яток басейнів Верхнього Побужжя, верхньої і середньої течії Дністра та верхів'їв Прута слід віднести: Дем'янів-І, ІІ, ІІІ [1. С.161–166]; Бовшів-І, ІІ [1. С. 149–155; 16]; Ріпнів-ІІ, ІІІ [1. С. 208–226]; Рашків-ІІ, ІІІ [4]; Теремці [2; 8; 9; 10 та ін.]; Кодин-І, ІІ [27; 34 та ін.]; Гореча-І, ІІ [35. С. 149–150]; Заду брівка-І, ІІ [35. С. 154–155]; Незвисько [48] та ін. Всього налічується близько двадцяти селищ, досліджених значними площами. Максимально якісні результати були отримані під час довготривалих робіт на селищах Кодин-І, ІІ, Теремці та Рашків-ІІ, ІІІ. На нашу думку, дані пам'ятки можна вважати своєрідним еталоном для вирішення багатьох актуальних проблем. *По-перше*, це одні з найдавніших достовірно відомих пам'яток раннього середньовіччя на вказаних теренах. *По-друге*, окремі з перелічених нижньою хронологічною межею сягають римського періоду і переходять у ранньосередньовічний час, тобто мова йде про пам'ятки перехідного типу (без зазначення трасової чи колонної секвенційності). *По-третє*, слід зазначити, що вони розкопувалися широкою площею і, як наслідок, якісна сторона отриманих результатів є незрівнянно більшою у порівнянні з тими, що отримані від розкопок малою площею.

З огляду на зазначене вище, детально зупинимося на джерельній базі сформованій в результаті досліджень *Кодина-І, ІІ, Теремців, Машков- ІІ, ІІІ*.

Поселення *Кодин-І, ІІ* знаходиться на території Північної Буковини, на правому березі р. Прут, поряд із м. Чернівці [27. С. 5, 9; 34. С. 368]. Пам'ятка відкрита в 1971 р. Планомірні розкопки проводилися 1974–1975, 1976–1979 рр. І. Русановою та Б. Тимощуком [27. С. 9]. Поселення займають частину корінного берега р. Дереглуй, правої притоки Прута. Селище Кодин-І розташоване на краю пологого мису, між двома струмками. Подібна топографія і селища Кодин-ІІ, оскільки їх розмежовує лише струмок, що впадає у р. Дереглуй. Поселення багатощарові. Нижній горизонт на обох пам'ятках складають відклади гава-голіградської культури (товщиною від 0,2–0,8 м). На поселенні Кодин-ІІ наступними йдуть шари культури типу Лукашівка та карпатських курганів (культурні нашарування практично не виділяються). Найпізніші напластування на обох поселеннях сягають 0,2–0,6 м та відносяться до слов'янського часу. [27. С. 9–10]. В результаті проведення стаціонарних робіт на селищі Кодин-І відкрито 30, а в Кодині-ІІ – 46 жител та господарських споруд [27. С. 46–62]. Рухомий матеріал представлений керамічними виробами (горщиками п'яти типів, мисками, сковорідками, протвинями, жарівнями, пряслицями, грузилами та ін.), виробами із каменю (брусками, точилом), незначною кількістю металевих речей (ножі, серп, кресало, мисочки, пряжки) вище згаданих епох. Окремої уваги заслуговують датуючі матеріали, і зокрема, срібна монетоподібна підвіска та дві фібули (одна з яких знайдена “in situ” на долівці житла 10) [27. С. 10–22]. Дослідники розділили комплекси, які містять

слов'янську кераміку на три періоди, кожен з яких своєю чергою ділиться на дві фази А і Б. Загалом, хронологічні рамки пам'яток вкладаються у шість періодів їх існування та визначаються V–VIII ст. Як вказують І. Русанова та Б. Тимошук, інтенсивність життя в різні періоди була неоднаковою, про що свідчить, в тому числі, і невелика кількість жител [27. С. 28]. Варто акцентувати увагу на високій якості джерельної бази Кодина-I, II, яка навіть з сучасних теоретико-методологічних позицій є досить добре сформована з відносно якісної та кількісної сторін. В першу чергу, це є наслідком методики розкопок, в тому числі й відбору рухомого матеріалу. Артефакти віднайдені “in situ”, розглядались окремішньо для датування об'єктів, як найбільш достовірні, знахідки із верхніх шарів котлованів заглиблених споруд подані як пізніше “сміття” по відношенню до того чи іншого об'єкту [27. С. 10-11].

Другою, не менш важливою пам'яткою, яка віддзеркалює складні процеси тієї епохи, є поселення *Теремці*, що знаходиться на першій надзаплавній терасі лівого берега середньої течії р. Дністер [2. С. 251; 8. С. 50; 9. С. 5; 10. С. 38]. До затоплення Могилів-Подільською ГЕС, поселення Теремці розташовувалося за 0,5 км вище від с. Бакота, Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл. Дослідження пам'ятки проводилося В. Бараном протягом 1979–1980-х рр. Поселення багатощарове. Найраніші споруди відносяться до ранньозалізного часу. Вони перекриті об'єктами черняхівської та празької культур. Пізньоримський та ранньосередньовічний горизонти селища Теремці виступають у працях В. Барана під назвою “нижнього” (IV ст.) та “верхнього” (кінець IV–VI ст.). До першого горизонту відносяться три споруди заглибленого типу без опалювального пристрою, дві господарські споруди та 18 господарських ям. До другого належать 25 житлових, три “підсобних” споруди, а також 16 господарських ям. Рухомий матеріал представлений виробами з кераміки, металу, кістки та каменю. Керамічний матеріал поділений на ліпний – місцевого, кружальний – місцевого та немісцевого виробництва [9. С. 10–22]. Серед виробів з металу, в першу чергу, заслуговують уваги фібули (одна з яких знайдена “in situ” у житлі № 14, дві інші – у ямі та культурному шарі), бронзові прикраси, серед яких підвіска, пінцет та перстень. Кістяні вироби представлені проколками, стилями, гребенями, голкою та амулетом з ікла кабана тощо. Печі-кам'янки, точильний брусок та один амулет виготовлені з каменю. Як зазначає автор дослідження, металеві вироби кількісно переважають над кістяними [9. С. 23–26]. Стосовно періодів життя на поселенні, то його найраніший горизонт репрезентують об'єкти ранньозалізного віку. Черняхівське поселення виникає тут лише у IV ст., або на рубежі III–IV ст. З відходом готів (початок V ст.) життя на поселенні, на думку дослідника, не припинялося. На підтвердження даної думки В. Баран наводить той факт, що у житлі № 14 на долівці віднайдена бронзова фібула цього часу. Верхня хронологічна межа празького поселення віднесена до VI ст. Переривів у заселенні від IV ст. до VI ст. фахівець не вбачає, водночас наголошуючи, що якщо вони й були, то настільки незначні в хронологічному відношенні, що за наявними матеріалами їх не вдається визначити [8. С. 56–57; 9. С. 43–44; 10. С. 44]. Таким чином, поселення Теремці

інтерпретується, як перехідна пам'ятка від венедів до склавинів (від носіїв місцевої черняхівської до носіїв празької культур). На думку автора досліджень, поселення у пізньоримський та ранньослов'янський час заселялося одними і тими ж етнокультурним спільнотами [5. С. 195; 8. С. 53; 10. С. 56].

В плані формування джерельної бази, з сучасних теоретико-методичних позицій нам видається правильним наголосити на методиці досліджень поселення Теремці. Насамперед, слід відзначити, що відбір датуючого матеріалу здійснювався “у комплексі”: за принципом “in situ” та із заповнення споруд (нерідко важко розібратися). На наше переконання, заповнення споруди не має прямого відношення до часу її функціонування [9. С. 27–43].

Ще один комплекс пам'яток, який заслуговує особливої уваги, представлений поселеннями *Рашків-II, III*. Селища досліджувалися в рамках Дністровської комплексної новобудівної експедиції Інституту археології АН УРСР. До 1973 р. нею керував С. Бібіков, а у 1973–1981-х рр. – В. Баран [4. С. 5]. Вказані пам'ятки розташовані поблизу села Рашків Хотинського р-ну Чернівецької обл. Вони знаходяться на першій надзаплавній терасі правого берега середньої течії р. Дністер. З трьох поселень лише два (II, III) відносяться до першого періоду раннього середньовіччя. Пам'ятки мають виключно слов'янські нашарування. У Рашкові-II відкрито всього 14 жител, одна господарська споруда, одна господарська яма, в той час, як у Рашкові-III, 92 житла та 52 господарські ями. Керамічний матеріал, зібраний на поселеннях, складається з ліпного, незначної кількості кружального посуду, пряслиць і деяких інших виробів [4. С. 10–18]. Матеріал з металу представлений малочисельними виробами із заліза та бронзи: ножицями, шилами, ножицями, пряжками, аварською стрілою, браслетами, фібулами та ін. Вироби з каменю репрезентовані декількома зламаними брусками і фрагментами жорен [4. С. 18–24]. Об'єкти з селищ Рашків-II, III поділяються на три хронологічні групи у відповідності до трьох періодів існування поселень. Перший період датується другою половиною V–початком VI ст.; другий – VI ст., третій – VII ст. Таким чином, хронологічними рамками поселень є друга половина V–кінець VII ст. [4. С. 32].

Підводячи підсумки досліджень слов'янських поселень в с. Рашків, В. Баран наголошує на внесок отриманих матеріалів у вивчення празької культури Подністер'я. Рашків-III – перше поселення культури типу Праги-Корчака, де на широкій розкопаній площі відкрито близько 100 жител. Дослідник вважає, що певна частина населення даного поселення, була втягнута у *міграційні процеси слов'ян на південь*, в Подунав'я [3. С. 170; 4. С. 82].

Аналізуючи методику дослідження Рашкова, варто відзначити її аналогічність до тієї, що застосовувалася під час вивчення селища в Теремцях. Однак, загальна інтерпретація історичного розвитку поселень не викликає у нас сумнівів.

Отже, В. Баран, І. Русанова та Б. Тимошук заклали початки планомірного вивчення, сформували основи джерельної бази пам'яток раннього середньовіччя на території Верхнього, Середнього Подністер'я та Верхнього Попруття. Разом з

тим, варто зазначити, що дослідники спеціально не торкалися питань, пов'язаних з міграційними процесами слов'ян. Однак, їхні наукові звіти, публікації матеріалів та монографії, дозволяють використовувати цей доробок для вирішення вказаної проблеми.

У зв'язку із різними підходами фахівців, застосованими під час розкопок, хочемо зацентувати увагу на якісній стороні джерел, сформованих на базі тих чи інших пам'яток. Мається на увазі відбір та використання рухомого матеріалу під час систематизації і, як наслідок, датуванні об'єктів зокрема, та пам'яток в цілому. Ще раз підкреслимо, що принцип "інсїтного" відбору для датування споруд застосовували І. Русанова та Б. Тимошук (Кодин-І, ІІ), тоді як В. Баран долучав ще й матеріал із заповнення об'єктів (Теремці, Рашків-ІІ, ІІІ). При цьому варто відзначити, що розуміння горизонтальної стратиграфії, яке надзвичайно важливе для виділення фаз, етапів і періодів забудови поселень, було спрощене і нерідко прирівнювалося до планіграфії. Так, на поселеннях Теремці та Рашків-ІІ, ІІІ враховано лише дані стратиграфічної колонки, тобто випадки коли одні об'єкти накладалися або перерізалися іншими. Поза увагою залишилося горизонтальне розташування асинхронних споруд, т. зв. відомості горизонтальної стратиграфії, що в першу чергу, спричинено відсутністю відліку глибин котловану споруд від рівня тогочасної поверхні. Відлік подано від рівня сучасної поверхні та т. зв. материка. [4. С. 83–121; 9. С. 6, 27–42]. Необхідно зазначити, що твердження автора досліджень Рашкова-ІІ, ІІІ, про те, що рівень денної поверхні на обох селищах знаходиться вище рівня материка на 0,15–0,25 м, не слід сприймати буквально, адже не уточнено, до котрого саме з періодів він відноситься. Навіть більше, мова тут йде про широкі хронологічні рамки в межах яких існували селища [4. С. 136]. На наш погляд, дещо краще виглядає ситуація на поселеннях Кодин-І, ІІ. І. Русанова та Б. Тимошук розділили досліджені об'єкти не лише по періодах, як це зробив В. Баран [4. С. 25–32; 9. С. 5], але й по фазах (не в сучасному розумінні цієї хронологічної одиниці) [27. С. 28–45]. Науковці у низці випадків вели, по можливості, відлік глибин котлованів заглиблених споруд, в тому числі, і від рівня давньої поверхні [27. С. 46–63]. Хоча й тут важко погодитися з дослідниками про синхронність об'єктів №№ 6 та 15, 1 та 2 (Кодин-ІІ, період ІІА), 3 та 32, 19 та 18 (Кодин-ІІ, період ІІБ) та ін., які віднесені до однієї фази [27. С. 71, табл. 10].

З іншого боку, варто наголосити ще на одному важливому аспекті – характеристиці найближчого природного оточення того чи іншого селища. Вона, в усіх без винятку випадках, є практично відсутня. А зараз найближче оточення (екофакти) розглядається в сучасній археологічній науці на рівні з артефактами [13. С. 39]. Топографія пам'яток, описаних В. Бараном, І. Русановою, Г. Смірноюю та іншими фахівцями ХХ ст. зводилася лише до загальних фраз про адміністративну, топогеографічну, гідрографічну прив'язку пам'ятки з окресленням найближчих природних меж та приблизною площею [45. С. 4–7]. На наш погляд, таке трактування екофактів є надто скупим, адже останні дають колосальні відомості про вплив ландшафту на різні сторони життя тогочасної спільноти, зокрема торкаються питання процесу міграцій [40]. Як вже

зазначалося, великим позитивом тогочасної методики є дослідження поселень значними площами. І справа тут не лише у кількісній стороні результатів цього процесу, а навпаки, у якості сформованих висновків. Тому такі пам'ятки і сформовані на їхній основі джерела, необхідно зараховувати до *еталонних*. На наш погляд, до них слід віднести: Теремці, Кодин-І, ІІ, Рашків-ІІ, ІІІ.

Поряд із джерелами, сформованими під час стаціонарних досліджень, надзвичайно важливе місце займають пам'ятки відкриті в результаті обстежень та розвідок. Вони не лише збільшують кількісну сторону джерельної бази, але й окремі її якісні показники. Варто зазначити, що до останнього часу, хоча і проводилися великомасштабні розвідкові роботи, проте про їхній якісний результат говорити не приходиться. Мається на увазі просте ігнорування екофактів на різних рівнях [45. С. 7–11]. А власне це, про що мова йшла вище, має велике значення для розуміння не лише системи заселення Подністер'я, але й для осмислення впливу екофактів на міграційні процеси раннього середньовіччя, які проходили через вказані території.

Протягом 2004–2006-х рр. Інститутом археології ЛНУ ім. Івана Франка та Історико-краєзнавчим музеєм м. Винники проводилися розвідкові роботи вздовж узбережжя р. Золота Липа*. Головна мета досліджень полягала у доповненні археологічної карти Прикарпаття і Волині. Результати розвідкових робіт можуть бути використані під час вивчення міграційних процесів V–VII ст. вздовж р. Золотої Липи.

Характеристика кожного з виявлених поселень включала:

- адміністративну прив'язку конкретної пам'ятки, за схемою: область→район→село→урочище→прив'язка до репера;
- опис природного оточення пам'ятки, тобто її ресурсну зону; межі характеризувалися на основі аналізу геоморфології, поверхневих вод, рослинного покриву, ґрунтів, наступним чином: зона→область→район→ландшафт→урочище → фація;
- характеристику культурних нашарувань та рухомого матеріалу на основі схеми розробленої Ж.-К. Гарденом [13. С. 118–131], а також (у випадку виявлення) аналіз деструкції об'єктів, якщо;
- на основі отриманої інформації, і в першу чергу, підйомного матеріалу здійснювалася інтерпретація хронології поселення, віднесення його приналежності до певних археологічних культур;

---

*Дослідження проведені під керівництвом наукового співробітника Галицької археологічної експедиції відділу археології ранніх слов'ян Інституту археології НАН України М. Филипчука за участю: групи студентів історичного факультету ЛНУ ім. Івана Франка (А. Филипчука, Н. Шуй, О. Литвин, Ю. Чорній, О. Лек) та випускника історичного факультету Тернопільського педуніверситету ім. В. Гнатюка Р. Двигаїло. Студенти-археологи працювали в рамках проходження спеціальної практики. Активну допомогу у проведенні рятівних розвідкових робіт надавали місцеві мешканці тих населених пунктів, де проводилися роботи.

- картографування віднайдених пам'яток, а на основі поширення культурного шару – виготовлення приблизних планів поселень та найближчого природного оточення.

Як бачимо, тут широко враховано не лише арте-, але й екофакти. Всього на проміжку 127 км виявлено 71 пункт, де віднайдено залишки 137 пам'яток, з них: 12 празько-корчацької та 23 райковецької культур.

На основі отриманих даних до празько-корчацької культури, з великою долею вірогідності, треба віднести: Зашків-I, II, Чемеринці-II, Членики-II, Дунаїв-VI, VII, Лиса-II, IV, Яр горів-I, II та ін. Наведемо приклад джерела, сформованого на підставі обстежень селища поблизу с. Яргорів, яке виглядає наступним чином: “яр горів-I. Селище знаходиться за 1,5 км на південний захід від села, на правому березі р. Золота Липа в ур. “Скоків”. Воно розташоване в пониззі лагідного схилу з південною та південно-східною експозицією (рис. 18). Зі сходу його обмежує широка заплава ріки, з півночі й заходу – природні межі відсутні. За формою пам'ятка наближена до неправильного прямокутника. Вона вписується в конфігурацію нижньої частини схилу, простягаючись із заходу на схід. Максимальна довжина сягає близько 130, а ширина – 50 м.

Культурний шар на селищі представлений у вигляді темно-сірих гумусованих опідзолених ґрунтів, у верхній частині яких віднайдено глиняну вимазку, уламки перепаленого каміння, фрагменти ліпного та ранньокружального посуду (рис. 61, 6–8). який представлений вінцями і боковинами кухонних горщиків, а також верхніми частинами мисок. Вінця горщиків добре відхилені назовні. Короткі шийки плавно переходять до плічок. Текстура керамічного тіста важкосуглинкова, із домішками великозернистого піску і жорстви та шамоту. Більшості фрагментів посуду притаманний нередукований, вогнищевий? випал, хоча фрагмент верхньої частини охарактеризованого горщика засвідчує й пічний відновлюючий випал (рис. 61, б) Уламки та фрагменти ліпного посуду – товстостінні. Товщина боковин сягає 0,8–1,2 см. Передусім, це боковини та придонні частини кухонних горщиків. Поверхня горбкувата, а на деяких фрагментах навіть рустована. Верхні частини мисок (рис. 61, 7–8) характеризуються горизонтально- та косо зрізаним краєм верхньої губи вінець і прямими, відхиленими назовні стінками. На верхній губі миски з косо зрізаними вінцями нанесено орнамент у вигляді пальцевих вдавлень. Текстура керамічного тіста і випал подібні до кухонних горщиків. Аналогічні знахідки керамічного посуду можуть бути попередньо віднесені до пізнього етапу празько-корчацької та раннього періоду райковецької культури.

З півдня і сходу від селища, на лівому березі ріки, за широкою заплавою, простягається ліс, що покриває стрімкі пагорби. Із заходу та півночі поширені рільничі угіддя та пасовища, з переважанням сірих опідзолених ґрунтів. Рільничі угіддя зараз зайняті під присадибні ділянки.

Отже, на основі віднайденого матеріалу поселення Яргорів-I можна попередньо віднести до пізнього етапу празько-корчацької та раннього періоду райковецької культури (VI–IX ст.)” [44. С. 39–42] (рис. 1). Як бачимо, більшість із задекларованих нами параметрів, щодо такого виду робіт, тобто обстежень,

отримали належне місце у джерелі. При цьому слід зазначити, що не менш важливу інформацію несуть фотографії та плани селищ, а також характеристики найближчого природного оточення.

Надзвичайно важливого значення для вирішення нашої проблеми набуває і локалізація до охарактеризованого вище, синхронного (чи синхронних) поселення. Яскравим прикладом такої ситуації є попарне їхнє розташування на максимальній віддалі до 1 км. Так, поселення Яргорів-II знаходиться на правому березі р. Золота Липа за 0,3–0,4 км на південний захід від Яргорів-I. Воно займає подібну (південно-західну) експозицію схилу, аналогічну природну нішу та характеризується наявністю подібних керамічних матеріалів, які попередньо слід віднести до празько-корчацької (V–VII ст.) та раннього періоду райковецької (VIII–IX ст.) культур [44. С. 43] (рис. 2).

Отже, проведення суцільних обстежень берегів р. Золота Липа суттєво розширили джерельну базу. В науковий обіг введено чимало інформації, яка віддзеркалює не лише якісні параметри пам'яток з суто археологічних позицій, але й чимало нових даних (екофактів), без яких немислимо зрозуміти роль ландшафтів для економічної та соціальної характеристик тогочасного населення, і разом з тим, його міграційних процесів протягом V–VII ст.

Джерела, сформовані нашими попередниками шляхом стаціонарних досліджень еталонних пам'яток (Кодин-I, II, Теремці, Рашків-II, III, та ін.), а також ті, що були отримані внаслідок проведення розвідок та обстежень вздовж узбережжя р. Золота Липа (Яргорів-I, II, Зашків-I, II, Чемеринці-II, Ленники-II, Дунаїв-VI, VII, Лиса-II, IV, та ін.) дозволяють ставити та висвітлювати питання, які торкаються міграційних процесів слов'ян.

У руслі висловленого, особливої ваги набуває хронологія ранніх слов'янських пам'яток, а саме їхня нижня межа. На сьогодні побутує думка, що такою узгодженою датою слід вважати середину V ст. н. е. Один із найвідоміших фахівців з цієї доби, В. Баран, стверджує, що на теренах Прикарпаття у середині V ст. н. е. з'являються слов'янські старожитності типу Праги–Корчака. Це дає йому підстави розглядати дану територію як одну з найдавніших для слов'янського світу. Відповідно, їхнє поширення на суміжні території відбувається пізніше. Так, ранні пам'ятки слов'ян на теренах України та деякі у Румунії датуються серединою V ст. н. е., а на решті територій найраніші старожитності можуть бути віднесені науковцями лише до початку VI ст., що, за висловлюванням вченого, може слугувати інформацією про епіцентр та шляхи міграційних потоків [5. С. 44–48]. Спеціально не торкаючись проблем хронології найраніших пам'яток власне корчацького типу (це завдання іншої роботи), наголосимо лише на тому, що в межах Східної Волині та Полісся виявлені матеріали, найбільш близькі до так званої нульової фази празько-корчацької культури (IV–початку V ст. н. е.) [36. С. 7]. Водночас, не слід забувати, що досить цікава ситуація спостерігається на низці поселень, які представлені пізньозарубинецькими та ранньослов'янськими матеріалами. До таких слід віднести археологічний комплекс Снядзін на правому березі

р. Прип'ять [11; 12]. Нез'ясованою до кінця виглядає ситуація і навколо так званої "білої плями" на Східній Волині [19; 47. С. 68–69], на території котрої майже не виявлено пам'яток III–IV ст. н. е. (в тому числі, й слов'янського типу). На її східній периферії відомі лише поодинокі старожитності типу Абідні [23; 24], розгляд яких не розв'язує питання етногенезу слов'ян і не відображає ситуації на теренах "білої плями" (останню слід досліджувати окремо), він лише наближує на крок до розуміння тих процесів що відбувалися у II–V ст. н. е. на Східній Волині.

Матеріали, отримані північніше та східніше від Прикарпаття можуть виявитися ранішими, що вясниться у найближчий час. У світлі цього висловлюємо таке припущення. Той факт, що І. Удольф зафіксував найдавніші слов'янські гідроніми на теренах Північного Прикарпаття, може бути не зовсім свідченням їх перманентності, а того, що вказаний ареал стоїть першим на шляху міграції до Дунаю. До речі, на зазначений міграційний вектор, вказувала у свій час М. Комша. Румунська дослідниця вважала, що розселення слов'ян проходило із Західної Волині через верхньодністровські області на Дунай [17]. Так чи інакше, питання хронології та етнічної належності пам'яток другої та третьої чверті I тисячоліття н. е. на Східній Волині, як і якісний стан їхнього дослідження є дискусійними. І це не дивно з огляду на важливість проблематики. На наш погляд, один із найбільш об'єктивних шляхів вирішення прабатьківщини слов'ян та низки інших, пов'язаних з цим питань, можуть бути дослідження *процесу їхнього переселення*, зокрема, в південно-західному напрямку – території, де виявлено чи не найбільшу кількість добре датованих ранньослов'янських пам'яток.

Як відомо, в попередні часи, увага фахівців здебільшого акцентувалася лише на причинах, шляхах та наслідках переселень. На наше переконання, під терміном "*процес переселення*", слід розуміти рух тієї чи іншої спільноти, репрезентованої соціальними інститутами різного рівня, на нові місця постійного або тимчасового проживання. Його суть становитимуть такі складові: структура господарства, величина соціального інституту, час (пора року) та віддаль, яку, залежно від якісних і кількісних параметрів перших двох факторів, могли подолати переселенці.

За попередніми підрахунками кількість відомих пам'яток празько-корчацької культури в зазначеному регіоні (Верхнє, Середнє Подністер'я та Верхнє Попруття) сягає близько 150, з них значна частина знаходиться на берегах середніх і великих рік (Дністра та його лівих приток). До речі, 12 селищ V–VII ст. було відкрито внаслідок суцільних обстежень узбережжя р. Золота Липа. Результати розвідок дозволяють констатувати наступне: пам'ятки здебільшого розташовуються по-парно, на віддалі до 1 км; мінімальна віддаль між такими групами складає 30 км, в той час як максимальна – сягає 60 км. [43; 44]. Звичайно, що синхронізувати ці групи можна буде лише завдяки шурфуванню та стаціонарним дослідженням; найближче природне оточення поселень характеризується широкими заплавами, які переходять в стрімкі горби, рільничими угіддями, з переважанням сірих та ясно-сірих опідзолених ґрунтів, а

також стрімкими підвищеннями, вкритими буковими лісами та лучною рослинністю. Такий ландшафт та ресурсна зона притаманні для всім празько-корчацьким та першого періоду райковецької культури селищам в Українському Прикарпатті [42. С. 310–311] Це і є ті дані, якісні та кількісні характеристики яких не залежали від людини, вони були сформовані природою. Тому умовно їх можна віднести до висхідних.

Інша річ, коли йдеться про використання та роль ландшафту в життєдіяльності людини. В сучасній західноєвропейській археологічній науці ландшафти тепер розглядаються переважно не як фізичні явища, а як соціальні конструкції [30; 31. С. 178], з різними підходами до їх концептуалізації. Розглядаючи один з напрямків їх історичної інтерпретації, а саме, ландшафт, як ідентичність [31. С. 181–182], можна отримати важливі висновки щодо міграцій. Як слушно зауважила Н. Стеблій, “відмінні екологічні ніші, перш за все, свідчать про різні структури господарської діяльності і, як наслідок, можуть асоціюватися з різними етнокультурними спільнотами” [32. С. 22].

На наше переконання, під час міграцій, слов'яни вибирали собі для розташування поселень такі місця, геоморфологічні і топогеографічні характеристики яких, були б притаманні для їхньої попередньої локалізації. Аналіз найближчого природного середовища селищ V–VII ст., розташованих вздовж берегів р. Золота Липа, яка розглядається нами, як один з важливих шляхів міграцій, підтвердив наведену закономірність [44. С. 6–54]. В цьому плані надзвичайно важливим є те, що за умови подібного ландшафту структура господарства переселенців практично не зазнавала змін. Нагадаємо, що асортимент археологічних артефактів, віднайдених на ранньослов'янських селищах V–VII ст., вказують на такий, “ландшафтний тип господарства”, в якому поряд із вирощуванням злакових (просо, пшениця, жито, ячмінь, рідше овес тощо), технічних (конопля, льон) та городніх (бруква, ріпа) культур. Важливе місце займало приселищне скотарство [4. С. 48–49]. Подібна структура господарства диктувала не лише пору переселення, але й впливала на віддаль, яку могли подолати переселенці впродовж одного року. Порою переселення міг бути час, який наступав після збору врожаїв злакових культур, тобто для зазначеного регіону – початок липня–початок (середина) серпня. Саме на кінець літа–початок осені підростав і молодняк великої і дрібної рогатої худоби, який вже міг долати відносно значні відстані.

Враховуючи щоденний цикл догляду за малою і великою рогатою худобою, а також іншими свійськими тваринами, а також їхні фізичні можливості, одноденний переїзд чи перехід з усім наявним господарським реманентом в середньому, міг складати не більше 10 км. А тривалість такої “мандрівки” (зважаючи на важкі ділянки маршруту, негоду тощо) могла сягати не більше півтора–два тижні. З іншого боку час і тривалість мандрівки була продиктована життєво необхідною потребою повного облаштування на новому місці (вибір ділянки для селища, будівництво житлово-господарських споруд тощо) до початку тривалих осінніх дощів та початку зимового періоду, який здебільшого, зараз, припадає тут на кінець жовтня–початок листопада. Отже,

враховуючи вище наведені аспекти, за найпростішими підрахунками віддаль разового переселення складатиме від 70 до 150 км. Ці попередні висновки добре співставляються з даними археологічних розвідок.

Важливе значення під час міграцій відіграла також соціальна організація переселенців. Як відомо, в цей час у слов'ян на найнижчому рівні домінували великі патріархальні сім'ї, дві-три з яких й склали окреме селище [25. С. 9; 35. С. 48–49, 146–168]. Швидше за все, вони переселялися групами, при цьому зберігаючи цілісними такі соціальні інститути, як великі патріархальні сім'ї, що були найнижчою духовною та матеріальною ланкою тогочасного суспільства. В складних переселенських умовах такий інститут спорідненості допомагав вижити малим сім'ям. Однак, докладне обґрунтування і вирішення цього питання – справа майбутнього.

Результати розвідкових робіт спонукають нас дещо під іншим кутом зору інтерпретувати археологічні джерела, сформовані під час стаціонарних досліджень і, зокрема тих, які знаходяться на міграційному шляху. Відразу ж треба зауважити, що дослідники дещо по іншому пояснювали їхній історичний розвиток. Так, І. Русанова та Б. Тимошук, вважали територію Північної Буковини такою, що розташована в стороні від міграційних шляхів [27. С. 5]. Вони вказували, що на селищі Кодині-I, II не було великих переривів у заселенні [27. С. 28], а самі перериви пов'язували з екологічним фактором (виснаженням землі), у зв'язку з яким відбувався відхід населення на нове місце та через деякий час його повернення на попереднє [27. С. 40–41]. Цікаво, що на їхнє переконання між собою різнилися лише більш ранні та більш пізні керамічні комплекси зазначених пам'яток [27. С. 26]. Ми ж схильні пов'язувати вказані перериви життя на селищах (а їх є більше ніж один), швидше за все, з переселеннями, а самі поселення могли виконувати роль “перевального пункту” на міграційному шляху, який вів з р. Прут до р. Сирет. До річч, поблизу м. Сучава–Шипот (Румунія) виявлено і досліджено великі слов'янські поселення і могильник VI-VII ст. [5; С. 45–46]. Отже, поселення Кодин-I, II та Сучава–Шипот складають своєрідну гілку від Середнього Дністра, через Верхнє Попруття до Сирету і можуть інтерпретуватися, як відгалуження дністровського шляху міграцій слов'ян на Південь (на Балкани).

Подібна ситуація спостерігається і з інтерпретацією селища Теремці. Її дослідник В. Баран вважає, що переривів у заселенні пам'ятки не було, а якщо й були, то настільки незначні в хронологічному відношенні, що за керамічними комплексами їх час не вдається визначити [9. С. 43]. Методика формування джерела на основі розкопок селища Теремці дозволяє висловити певні сумніви щодо безперервності його розвитку. Разом з тим, беручи до уваги вище зазначені відмінності методики розкопок і, зокрема, відбір рухомого матеріалу для датування Теремців та Кодина-I, II нам видається, що такий підхід дає підстави висунути гіпотезу про можливі перериви у функціонуванні селища. А якщо це так, то поселення у Теремцях могло виконувати ту ж роль в переселенні, що й Кодин-I, II.

Цікаву ситуацію можна спостерігати не лише під час аналізу житлово-господарських комплексів з поселень Рашків-II, III, але й їхнього найближчого оточення. Як вже вказувалося, дослідник старожитностей у Рашкові, В. Баран вважає, що певна частина населення даного поселення (Рашків-III), була втягнута у міграційні процеси слов'ян на південь, у Подунав'я. Цей висновок опосередковано підтверджується й такими фактами, як наявність старого броду через р. Дністер та назвою її правої притоки – потоку Брідок [4. С. 6–7, рис. 3].

У руслі зазначеного висловимо наше бачення щодо ролі і місця поселень V-VII ст. Верхнього, Середнього Подністер'я та Верхнього Попруття, і в першу чергу тих, мова про які йшла вище. Окреслена територія, швидше за все, була відрізком на міграційному шляху, оскільки: *по-перше*, практично всі селища можна віднести до т. зв. низинної групи, топографія якої свідчить про розташування поселень на берегах та прибережних зонах великих і середніх рік; *по-друге*, в історичному розвитку поселень, швидше за все, були перериви, котрі так важко фіксувалися дослідниками у Теремцях, Кодині, та можливо і Рашкові. Саме тому, більш ймовірним видається заселення цих поселень у ранньому середньовіччі близькими, спорідненими, переселенськими групами населення, що рухалися на Дунай через певні хронологічні інтервали. Про стабільне життя, безперервність у розвитку селищ у регіоні, в умовах масштабних переселенських процесів, важко говорити.

В цьому контексті, логічною виглядає спроба розгляду ролі фактору ландшафту на мезорегіональному рівні, яка значною мірою проливає світло на міграційні процеси, шляхи та можливо й епіцентр розселення. Йдеться про порівняння екологічних ніш Верхнього, Середнього Подністер'я та Верхнього Попруття з тими, які мають місце на Волині. Слов'яни, як вже вказувалося, шукали собі під поселення такі місця, далека та близька ресурсна зони яких в окреслених територіях залишалися ідентичними до попередніх, що дозволяло зберегти укладений спосіб життя, структуру господарства та просто вижити. В той же час, при порівнянні, далека ресурсна зона (та відповідний ландшафт у її межах) празьких поселень Верхнього, Середнього Подністер'я та Верхнього Попруття не будуть подібними до тих, що локалізуються на Волині, адже мова буде йти про принципово різні віддалені ландшафти. Проте, близька ресурсна зона та ландшафт на її рівні, виявляться максимально подібними для поселень вказаних географічних зон [25. С. 8–9; 36. С. 4–6], особливо коли враховувати, що рівень сучасної заболоченості Прип'ятського басейну очевидно не відповідає тогочасному. Вірогідно, що закономірності при виборі місця поселення спрацьовують і на цьому рівні.

Подальші дослідження підтвердять, або спростують висловлені судження щодо одного із міграційних шляхів слов'ян та ймовірного їхнього проживання перед початком розселення в середині I тисячоліття н.е.

Отже, застосування інновацій під час формування джерельної бази та деяких реінтерпретаційних підходів до висновків наших попередників на експлікативному рівні, дозволяють під новим кутом зору ставити і вирішувати питання міграційних процесів слов'ян в ранньому середньовіччі. Висловлене,

перш за все, має пряме відношення до відбору матеріалу за принципом “in situ”, датування споруд, фіксації рівня тогочасної поверхні, широкого залучення даних екофактів, що своєю чергою суттєво збагачує джерельну базу, на основі якої простежуються хронологічні перериви в забудові селищ (Кодин-І, ІІ, Теремці, Рашків-ІІ, ІІІ), котрі знаходяться на міграційному шляху. Залучення до цього ще й відомостей суцільного обстеження р. Золота Липа дає підстави розглядати не лише один із напрямків міграційного потоку на Балкани, але й змоделювати форму і зміст процесу. Враховуючи структуру господарства носіїв празько-корчацької культури, річний і щоденний цикл його ведення тощо, одноденний переїзд чи перехід переселенців з усім наявним господарським реманентом в середньому міг складати не більше 10 км. Загальна тривалість такої “мандрівки” сягала приблизно півтора–два тижні, які в основному припадали на кінець літа. За час цей віддаль разового переселення становила від 70 до 150 км. Протягом вересня–жовтня переселенці облаштовували нове місце проживання, готувалися до зимівлі. Планувальна структура зазначених поселень на рівні фаз та їхнє парне розташування засвідчує, що, швидше за все, вони переселялися групами селищ, при цьому цілісними зберігалися такі соціальні інститути, як великі патріархальні сім'ї. Вибір нових місць для проживання і, в першу чергу, характер близької ресурсної зони, виявилися аналогічними до тих, що були притаманні для їхньої попередньої локалізації. Співставлення екологічних ніш (близька ресурсна зона та ландшафт на її рівні) і матеріалів селищ празько-корчацької культури Верхнього, Середнього Подністер'я та Верхнього Попруття з тими, які мають місце на Волині може свідчити про місце проживання ранньосередньовічних слов'ян перед початком їхнього розселення, тобто вказує на волинський регіон.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баран В. Давні слов'яни між Дністром і Прип'яттю. – К., 1972.
2. Баран В. Д. Исследование поселения у с. Теремцы // АО 1979 г. – 1980. – С. 251.
3. Баран В. Д. Черняхівська культура. За матеріалами Верхнього Дністра і Західного Бугу. – К., 1981.
4. Баран В. Д. Пражская культура Поднепровья (по материалам поселений у с. Рашков). – К., 1983.
5. Баран В. Д. Давні слов'яни. – К., 1998.
6. Баран В. Д. Інтердисциплінарність в археологічних дослідженнях давніх слов'ян // Нові технології в археології. – Київ; Львів, 2002. – С. 150–155.
7. Баран В. Д. Походження українського народу. – К., 2002.
8. Баран В. Д. Слов'янське поселення середини I тис. н.е. у с. Теремці – перехідна пам'ятка від черняхівської до празько-корчацької культури // Збірник наукових праць науково-дослідного інституту українознавства. – Львів, 2007. – Т. XV. – С. 50–69.
9. Баран В. Д. Слов'янське поселення I тисячоліття нашої ери біля села Теремці на Дністрі. – К., 2008.
10. Баран В. Д. Слов'янське поселення середини I тисячоліття нашої ери біля села Теремці на Дністрі // Вісник Інституту археології. – 2008. – Вип. 3. – С. 38–67.

11. *Вяргей В., Трымер В.* Даследаванне археалагічнага комплексу каля в. Снядзін у Петрыкаўскім раёне Гомельскай вобласці // Гыстарычна-Археалагічны зборнік. – 2006. – Вып. 21. – С. 190–191.
12. *Вяргей В., Трымер В.* Даследаванне шматслойнага паселішча Снядзін-3 на р. Прыпяць // Гыстарычна-Археалагічны зборнік. – 2007. – Вып. 23. – С. 221–223.
13. *Гарден Ж.-К.* Теоретическая археология. – М., 1983.
14. *Горюнов Е. А.* Ранние этапы истории славян Днепровского Левобережья. – Л., 1981.
15. Давня історія України. За ред. П. П. Толочка. – К., 2002. – Т. 3.
16. *Крушельницька Л. І.* Дослідження верхніх шарів поселення біля с. Бовшів, Івано-Франківської області у 1961 р. // МДАПВ. – 1964. – Вып. 5. – С. 130–137.
17. *Комша М.* Проникновение славян на территорию Румынской народно-демократической республики и их связи с автохтонным населением // VII Междунар. конгресс антропологических и этнографических наук. – М., 1970. – Т. V. – С. 275–287.
18. *Максимов Е.В.* Миграции в жизни древних славян // Славяне и Русь (в зарубежной историографии). – К., 1990. – С. 5–11.
19. *Мачинский Д. А.* К вопросу о территории обитания славян в I–IV веках // АСГЭ. – 1976 – Вып.17. – С. 82–100.
20. *Милян Т.* Дзедзіцька культура: нарис основних проблем генезису і ареалу поширення // Етногенез та рання історія слов'ян: нові наукові концепції на зламі тисячоліть. – Львів, 2001. – С. 167–172.
21. *Петров В. П.* Походження українського народу. – Регенсбург., 1947.
22. *Петров В. П.* Етногенез слов'ян. Джерела, етапи розвитку та проблематика. – К., 1972.
23. *Поболь Л. Д., Ильютик А. В.* Жилища второй четверти I тысячелетия н.э. из поселения Абидня (по материалам раскопок 1960 г.) // Материали па археалогіі Беларусі. – Мінск, 2001. – № 3. – С. 102–153.
24. *Поболь Л. Д., Ильютик А. В.* Жилища второй четверти I тысячелетия н. э. из поселения Абидня (по материалам раскопок 1962, 1965, 1966 гг.) // Материали па археалогіі Беларусі. – Мінск, 2001. – № 5. – С.124–142.
25. *Русанова И. П.* Славянские древности VI–IX вв. между Днепром и Западным Бугом – М., 1973.
26. *Русанова И. П.* Славянские древности VI–VII вв. – М., 1976.
27. *Русанова И. П., Тимощук Б. А.* Кодын – славянские поселения V–VIII вв. на р. Прут. – М., 1984.
28. *Седов В. В.* Конгресс археологов-славистов в Братиславе // СА. – 1976. – № 3. – С. 350–354.
29. *Седов В. В.* Происхождение и ранняя история славян. – М., 1979.
30. *Смытына Е. В.* Миграции населения и способ культурно-исторической адаптации: некоторые проблемы соотношения (по материалам мезолитических поселений Украины // Vita Antiqua. – 1999. – № 2. – С. 31–37.
31. *Сминтина О.* Ландшафт в західноєвропейській археології: сучасні підходи до концептуалізації // Нові технології в археології. – Київ; Львів, 2002. – С. 177–188.
32. *Стеблій Н.* Природне середовище в процесах заселення північно-західної України (I ст. до н.е.–середина I ст. н.е.) // Вісник Інституту археології. – 2006. – Вып. 1. – С. 17–31.
33. *Терпиловский Р. В.* Ранние славяне Подесенья III–V вв. – К., 1984.

34. Тимошук Б. А., Кулиниченко Л. Г. Кодын – славянское поселение переходного периода // АО 1971 г. – 1972. – С. 368–369.
35. Тимошук Б. О. Слов'яни Північної Буковини V–IX ст. – К., 1976.
36. Томашевский А. П., Гавритухин И. О. Славянское поселение Тетерева-I. – К., 1992.
37. Третьяков П. Н. О древностях середины и третьей четверти I тыс. в южных частях Верхнего Поднепровья // СА. – 1965. – № 4. – С. 63–77.
38. Третьяков П. Н. Фино-угры, балты и славяне на Днепре и Волге. – М.–Л., 1966.
39. Трубаčov О. Языкознание и этнология славян. Древние славяне по данным этимологии и ономастики // Славянское языкознание: IX Междунар. съезд славистов. – М., 1983. – С. 231–270.
40. Филипчук А. Про міграційні процеси слов'ян в ранньому середньовіччі (за матеріалами поселень V–VII ст. українського Прикарпаття) // “Середньовічні старожитності Центрально-Східної Європи”. Матер. VII Міжн. студ. наук. археол. конф. – Чернігів, 2008. – С. 222–225.
41. Филипчук М. А. Слов'янські поселення VIII–X ст. в Українському Прикарпатті: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 1996.
42. Филипчук М. А. Топографія пам'яток культури типу Луки Райковецької у Прикарпатті // Етнокультурні процеси в Південно-Східній Європі в I тис. н.е. – Київ; Львів, 1999. – С. 308–318.
43. Филипчук М. А. Звіт про проведення археологічних обстежень і розвідок пам'яток у верхів'ях рр. Вишні, Золотої Липи та Маруньки (Мостиський, Пустомитівський та Перемишлянський р-ни Львівської області) у 2004 р. // Науковий архів Інституту археології ЛНУ ім. І. Франка.
44. Филипчук М. А. Звіт про проведення обстежень археологічних пам'яток на узбережжі р. Золота Липа (Перемишлянський р-н Львівської області; Бережанський, Підгаєцький та Монастирський р-ни Тернопільської області) у 2005–2006 р. // Науковий архів Інституту археології ЛНУ ім. І. Франка.
45. Филипчук М. А. Про стан і перспективи формування археологічних джерел ранньосередньовічної пори в українському Прикарпатті // Вісник Інституту археології. – 2007. – Вип. 2. – С. 3–16.
46. Хвойка В. В. К вопросу о славянах // Киевская старина. – 1902. – № 1. – С. 27–45.
47. Щукін М. Б. О некоторых проблемах черняховской культуры и происхождения славян (по поводу статей Рикмана Е. А., Винокура И. С., Седова В. В. и Вернера И.) // СА. – 1975. – № 4. – С. 63–67.
48. Смирнова Г. И. Раннеславянское поселение у с. Незвиско на Днестре // Pamatky Archeologicke. – 1960. – Rocnik LI. – Cislo I. – S. 222–239.
49. Тертиловский Р. В. Наследие Киевской культуры в V–VI вв. // Archeologia o początkach Słowian. – Kraków, 2005. – S. 387–402.
50. Safarik P. Slovanské starožitnosti. – Praha, 1837.

Рис. 1. План і фото поселення Яргорів-I та його найближчого оточення (за М. А. Филипчуком).

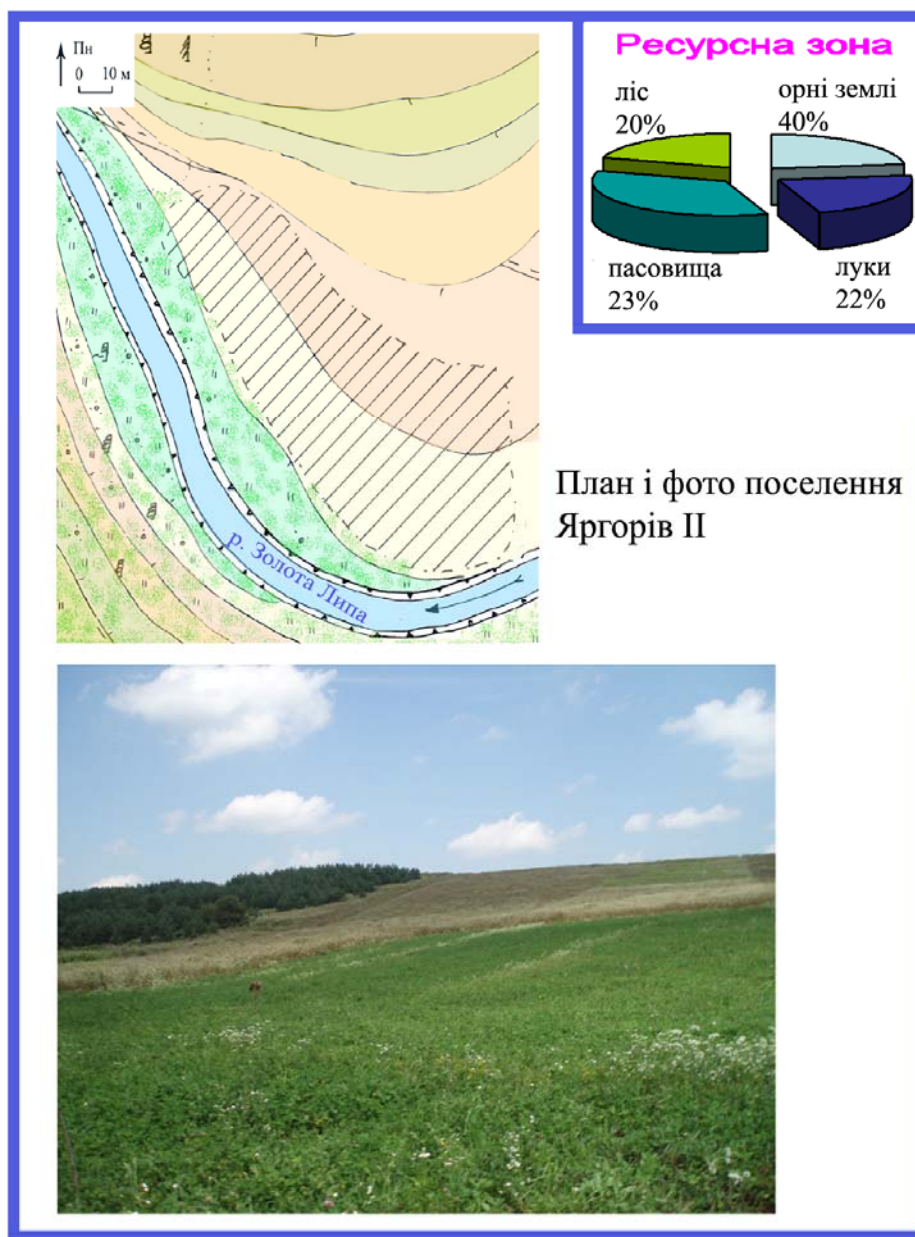

Рис. 2. План і фото поселення Яргорів-II та його найближчого оточення (за М. А. Филипчуком).

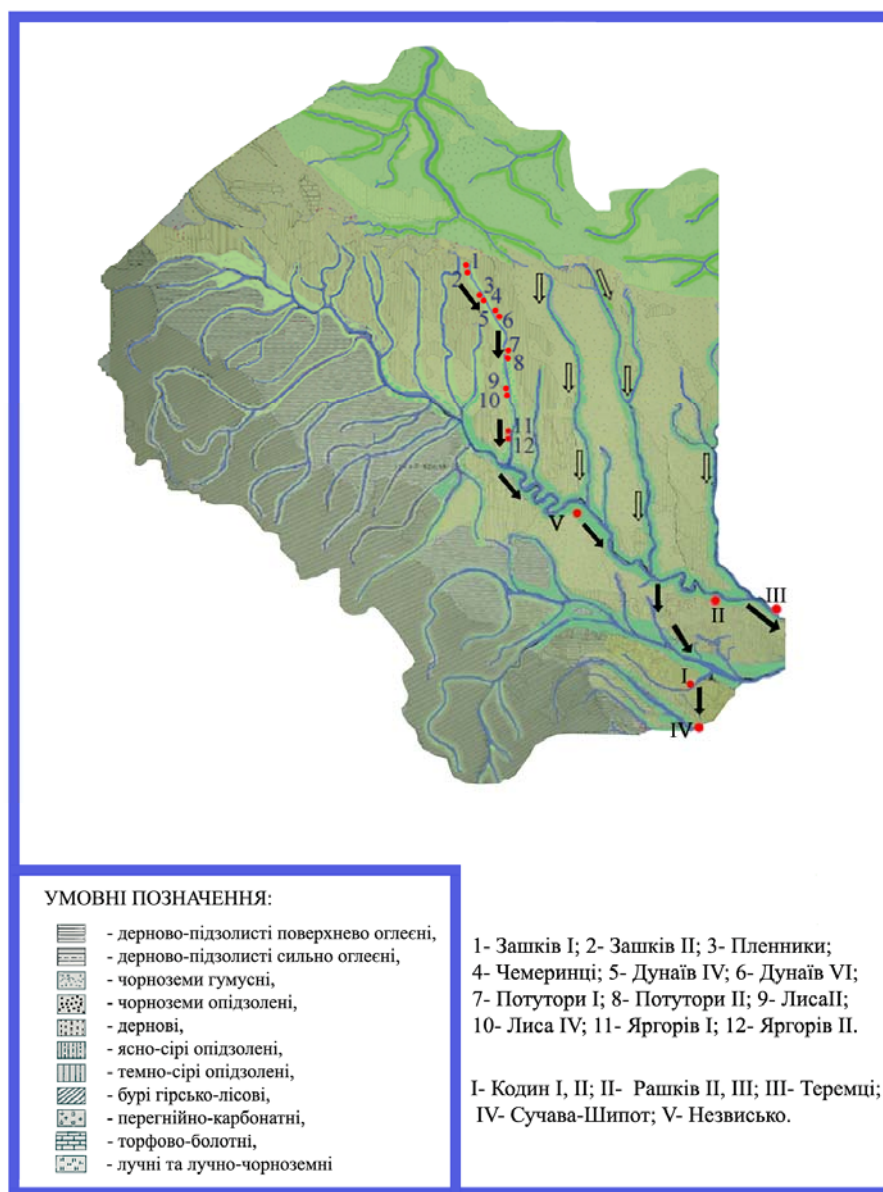

Рис. 3. Картосхема місцезнаходження пам'яток прязько-корчацької культури та напрямки переселення слов'ян на тлі ландшафтів українського Прикарпаття.

**SLAVIC MIGRATION OF THE V-VII C.
IN UPPER, MIDDLE DNIESTER AND UPPER POPRUTIA
(AFTER MATERIALS OF STATIONARY AND EXPLORATIVE RESEARCH)**

A. Fylypchuk

*Ivan Franko Lviv National University
Unniversitetska St. 1, Lviv, 79000*

In the article are given generally known thoughts about localization of Slavic proto-homeland. With new theory-methodical of sight was analyzed state of archaeological source base, wich was formed on basis of permanently explored in second part of XX c. monuments of V–VII c. A.D. in Upper Middle Dniester and Middle Poprutia; and with the results of explorative works along the blanks of river Zolota Lipa during 2004–2006. Was made a try to consider separate aspects of accommodation and migration of slavs in that region during V–VII c.

Key words: settlement, Rashkiv, Kodyn, Teremci, Yarhoriv, Slavic proto-homeland, territory before resettlement, migration.

**МИГРАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ СЛАВЯН V–VII ВВ.
ВЕРХНЕГО, СРЕДНЕГО ПОДНЕСТРОВЬЯ И ВЕРХНЕГО ПОПРУТЬЯ
(ЗА МАТЕРИАЛАМИ СТАЦИОНАРНЫХ И РАЗВЕДОЧНЫХ РАБОТ)**

А. М. Фильшчук

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко
ул. Университетская, 1, г. Львов, 79000*

В статье рассмотрено общеизвестные взгляды локализации прародины славян. С новых теоретических и методических позиций проанализировано состояние археологической источниковедческой базы, сформированной путем стационарных исследований памятников V–VII вв. н.э. Верхнего, Среднего Поднестровья и Верхнего Попрутья во второй половине XX в., а также в результате разведочных работ, в частности, вдоль берегов реки Золота Лыпа в 2004–2006 гг. Проведена попытка рассмотрения отдельных аспектов проживания и переселения славян в данном регионе на протяжении V–VII вв.

Ключевые слова: поселения, Рашкив, Кодын, Теремцы, Яргорив, прародина славян, территория накануне расселения, миграционный процесс.

Стаття надійшла до редколегії 09. 06. 2010

Прийнята до друку 25. 06. 2010